

Астрахан Н.І.

Аналіз та синтез в процесі літературознавчого пізнання

*Астрахан Наталія Іванівна, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та історії світової літератури
Житомирський державний університет ім. Івана Франка, м. Житомир, Україна*

Анотація. Статтю присвячено взаємодії аналізу та синтезу в процесі літературознавчого пізнання. Особливості такої взаємодії розглядаються в контексті різних теоретичних концепцій, важливих в плані розгортання літературознавчого дискурсу ХХ ст. Пропонується, спираючись на можливості загальнонаукового методу моделювання, відділити аналітичні та синтетичні операції, скеровані на пізнання літературного твору, за допомогою понять "аналітична модель художнього тексту" та "інтерпретаційна модель літературного твору".

Ключові слова: аналіз художнього тексту, інтерпретація літературного твору, моделювання

Геракліт стверджував, що прихована гармонія сильніша за явну. У Гомера "гармоніями" названо скрепи, якими Одисей скріплює човен, будуючи його [9, с. 36]. Можна було б порівняти читання літературного твору зі спостереженням за рухом корабля, що перебуває у дивовижній злагоді і з поривами вітру, і з диханням моря. Щоб роздивитись, перебрати скрепи, їх треба витягти з дошок. Аналіз художнього тексту, про що свідчить і етимологія грецького слова analysis, – це за необхідністю руйнування: ми отримуємо складові, але втрачаємо ціле. Інтерпретація ж є спробою усвідомити феномен гармонійності художнього тексту, "від-творити" властиву літературному творові цілісність [6], заново синтезуючи її в процесі читацької співтворчої діяльності.

В останні десятиліття ХХ ст. на зміну структуральним та семіотичним методологіям об'єктивного аналізу художнього тексту як певної матеріальної даності [10] прийшов деконструктивістський сумнів в можливості адекватного розуміння тексту [8]. Більш актуальним стало поняття "інтерпретація", що набуло розробки в контексті розвитку філософської герменевтики [4; 13]. В дусі постструктурального антисциєнтизму міфологеми наукового мислення змістилися від об'єктивного до суб'єктивного, від літературознавчого аналізу до літературознавчого синтезу [8]. В цьому відношенні характерним є протест літературознавців проти "все більш жорсткого накладання загальних матриць на індивідуальну природу художнього твору, на його внутрішню значущість (змістовну форму даного художнього феномену), яка не може бути вловлена крупнозернистими сітками наукових абстракцій та кваліфікацій" [3, с. 56], ствердження необхідності "якісно нових підходів до феномену мистецтва, заснованих на превалюванні принципів та методологій синтезу, конкретно-змістовних ракурсів розгляду художнього твору над узагальнююче-аналітичними підходами, що приносять в жертву неповторну індивідуальність твору як такого й тим самим позбавляють його ціннісного смислу, заглибленого в цю неповторність" [3, с. 57].

Метою даної статті є розгляд продуктивних в плані здійснення літературознавчого пізнання літературного твору варіантів поєднання загальнонаукових методів аналізу та синтезу.

Методи аналізу та синтезу в даному випадку будуть застосовані щодо філософських та літературознавчих праць, в яких розглядаються аспекти взаємодії

аналізу та синтезу в контексті наукового, і зокрема літературознавчого, пізнання.

На думку В.В. Розанова, перехід від аналізу до синтезу, які виступають в якості двох фазисів вдосконалення будь-якого розуміння, є органічним в процесі здійснення цього розуміння: "З досягненням розуміння одного спільного в очевидній багатоманітності закінчується аналіз; й потім настає синтез як пояснення багатоманітності, що спостерігається, з відкритого спільного в ньому, як розуміння процесів й законів походження цієї багатоманітності" [14, с. 23].

М.К. Мамардашвили обґрунтував щільний взаємозв'язок аналізу та синтезу в процесі пізнання: з його точки зору, аналіз передбачає синтез, вбирає його в себе, подібно до того, як синтез виявляється неможливим без аналізу. Діалектика аналізу та синтезу в процесі пізнання (зокрема органічних систем) відображає діалектику частини та цілого, які неможливі у відокремленні одне від одного [12, с. 210].

Рівновага в літературознавчому дослідженні, скерованому на пізнання літературного твору, між аналізом та синтезом, між об'єктивним та суб'єктивним, між статичним та динамічним, між аналітичними та інтерпретаційними операціями є необхідною, виступає як гарант адекватного пізнання виділеного в об'єкті дослідження предмету. До цієї рівноваги тяжіє будь-яке літературознавче дослідження, що призводить до проявлення тенденції взаємного наближення навіть віддалених одна від одної літературознавчих шкіл та методологій, що завжди тією чи іншою мірою усвідомлюють значущість для літературознавчого пізнання методологічно свідомої кореляції між породженням (синтезом) художнього феномену та аналітичним поясненням механізмів його функціонування, описом структури художнього тексту, яка може розглядатись лише як результат аналізу [16, с. 14].

Так, "Методологія точного літературознавства" Б.І. Ярхо, що є яскравою формалістською (точніше сказати – протоструктуралістською) науковою працею, складається з двох основних частин – "Аналіз" та "Синтез". Бінарна опозиція аналіз/синтез чітко структурує весь матеріал книги Б.І. Ярхо. Подібна чіткість у відокремленні аналітичних дослідницьких операцій від синтетичних сприймається як продуктивна для літературознавства, в реальній практиці котрого вони, як правило, змішуються, утворюють різноманітні гібридні форми, характер яких часто не усвідомлюється дослідниками. "Порядок наукового дослідження такий: аналіз, синтез. Порядок цей в

жодному разі не є зворотнім, – відзначає вчений, – адже аналіз без синтезу можливий, а синтез без попереднього аналізу неможливий" [18, с. 66], – стверджує літературознавець.

Б.І. Ярхо розрізняє "аналізування" як акт мислення та "аналіз" як форму його викладення. Аналізування передбачає класифікацію, виділення окремих частин у комплексі ознак шляхом абстрагування, порівняння й встановлення подібності. При цьому кожна окрема ознака комплексу сама виступає як комплекс, й аналізування в цілому є нескінченним. Але, на думку вченого, практично аналізування може зупинитись там, де втрачається "художня природа" ознаки, що має характеризуватися в аспекті якості, кількості та порядку [18, с. 70]. Б.І. Ярхо порівнює мислення аналітика з ідеальною картотекою, дрібність деталізації якої забезпечує можливість будь-яких пересувань та максимальну точність синтезу [18, с. 81].

Метою синтезування, з точки зору Б.І. Ярхо, є своєрідне спрощення аспекту світу, боротьба з множинністю вражень, осягнення "суті", виявлення "головного", яке вчений пропонує називати домінантою. Свівідношення, які мають бути відображені у синтезі, можуть бути синхронічними, коли мова йде про співіснуючі ознаки, та діахронічними, коли ознаки є послідовними у часі. Перші відображають статику літератури й лежать в основі теорії, другі відображають динаміку й лежать в основі історії літератури.

М.М. Бахтін присвячує одну з своїх програмових праць проблемі естетичного аналізу [2]. А М.М. Гіршман, в працях якого центральні ідеї М.М. Бахтіна знаходять своє тлумачення та розвиток [6], пропонує продуктивний алгоритм поєднання аналітичних та синтетичних операцій в процесі наукового осягнення літературного твору.

М.М. Бахтін і М.М. Гіршман слідом за ним розрізняли "естетичний об'єкт" та "зовнішній твір" [2, с. 17], ідеальний поетичний світ та матеріальний художній текст [5], що примушувало їх, вживаючи слово "аналіз" щодо всього процесу пізнання літературного твору, робити цей аналіз багатоступеневим, таким, що рухається від матеріального полюсу твору, художнього тексту як певним чином організованих словесних мас до діяльності свідомості дослідника, в якій з'являється образ світу, явлений у слові. З нашої точки зору, поняття "аналіз" доцільно вживати лише щодо художнього тексту як матеріального чинника літературного твору. Сам же літературний твір – є результатом синтезуючої діяльності реципієнта, щодо нього можливо вживати лише термін інтерпретація. Власне, такий погляд є заданим системою естетичних координат М.М. Бахтіна, його визначенням повноти подієвої сутності літературного твору. В цих естетичних координатах поняття "аналіз" виявляється скерованим на складну взаємодію аналізу та синтезу в діяльності літературознавця, яка в сукупності веде до літературознавчого осягнення естетичного феномену, що ним є літературний твір. Для М.М. Бахтіна "об'єктом естетичного аналізу ... є зміст естетичної діяльності (споглядання), скерованої на твір" [2, с. 17].

Спираючись на бахтінську ідею естетичного аналізу, В.І. Тюпа пропонує концепцію семіоестетичного

аналізу, який базується також на розробленій в контексті російського літературознавчого дискурсу Ю.М. Лотманом теорії структурного аналізу художнього тексту. Ця концепція враховує водночас "як семіотичну природу художнього тексту, так і естетичну природу художнього твору" [15, с. 5]. Літературознавча аналітика художнього тексту має відповідати критеріям науковості, узгоджуватись з характерними для наукового пізнання взагалі ступенями розгортання наукової думки, одна з яких є передумовою для наступних. А саме дослідник говорить про фіксацію, систематизацію, ідентифікацію, пояснення та інтерпретацію. Перші три ступені, власне, і є рівнями наукового аналізу: "При цьому фіксацію та систематизацію зазвичай об'єднують під іменем наукового опису. Ідентифікації ж, інакше кажучи, типології того, що вивчається, належить особлива, ключова роль в ході наукового пізнання... це горизонт наукового аналізу" [15, с. 11]. Пояснення та інтерпретація розташовуються за цим горизонтом, спираються на данні аналізу. З точки зору літературознавця, пояснення яскраво виявляє себе в історії літератури, в якій компаративні стратегії осягнення літературних фактів сприймаються як найбільш переконливі. "Інтерпретація уявляє собою встановлення смислу явищ, що пізнаються: смислопокладення або смислоодкровення (в залежності від того, чи вчений мислить смисл як дещо, що привноситься від себе, або як дійсно присутнє у тому, що пізнається). – відзначає В.І. Тюпа. – Наукова інтерпретація хоча і суттєво відрізняється від інтерпретації художньої, релігійної, публіцистичної, але вже не може бути представлена знанням в суворому значенні цього слова. Якщо перші чотири модули науковості можна вважати формами знання, то останній належить тлумачити як розуміння" [15, с. 12]. Специфіка ж розуміння, вважає вчений, спираючись на відповідне судження М.М. Бахтіна, розкривається у його діалогічній природі: "інтерпретація є діалогізованим відношенням до предмету пізнання" [15, с. 12], завданням інтерпретатора є актуалізація "надіндивідуальної значущості художнього цілого в горизонті сучасного естетичного досвіду" [15, с. 13].

Таким чином, інтерпретація даних наукового аналізу, без якої цей аналіз виявляється позбавленим сенсу, виходить за його межі, що треба обов'язково враховувати в процесі пізнання літературного твору. Протиставлення аналітичних та синтетичних (інтерпретаційних) операцій в процесі наукового осягнення літературного твору корелюють з виділенням В.І. Тюпою протиставленням системності та цілісності, що "не можуть бути ототожені, уявляючи собою два різні аспекти одного й того ж", "виступають як фундаментальні моменти загальної організації дійсності" і є "взаємодоповнюючими в їх корінному діалектичному протиріччі" [15, с. 16]:

Аналіз художнього тексту виявляється можливим внаслідок системності тексту. Інтерпретація, її синтетичний характер зумовлюється цілісністю літературного твору. Ці системність та цілісність моделюють системність та цілісність самої дійсності, відтворюючи їх в художньому творі. Перехід від аналізу до інтерпретації має характер якісного стрибка, який необхідно враховувати в процесі пізнання літературного

твору. На методологічну значущість такого стрибка звертають особливу увагу автори хрестоматії "Аналіз художнього тексту (епічна проза)" [1]. Визначаючи сутність аналізу, вони відзначають: "Під "аналізом" ми будемо мати на увазі характеристику складу та структури художнього тексту, а також функцій різних елементів цієї структури за допомогою наукових понять. Такий опис тексту (як попередній по відношенню до його інтерпретації, так і супутній) дозволяє скорегувати вихідну читацьку "гіпотезу смислу" й обґрунтувати загальнозначущу інтерпретацію твору" [1, с. 6].

Використання понять "модель" та "моделювання" дозволяє уникнути методологічних помилок, зробити процес літературознавчого осягнення літературного твору максимально свідомим методологічно, прозорим. В якості опорного визначення базового поняття "модель" використаємо запропоноване Ю.М. Лотманом. Розглядаючи мистецтво як різновид моделювальної діяльності поряд з грою, дослідник так визначає це поняття: "модель – це аналог об'єкта пізнання, який замінює об'єкт в процесі пізнання" [11, с. 387]. Необхідність такого роду заміни, яку М. Вартофський називає репрезентацією знання, характеризує і наукове, і художнє пізнання. Поняття "модель" дає можливість відділити в процесі літературознавчого дослідження аналітичні операції від синтетичних, інтерпретаційних, щоб потім поєднати їх на основі сфери, в якій ці операції щільно взаємодіють. Аналітичні операції, отже, будуть скеровані на побудову статичної моделі структури художнього тексту або, за визначенням М.М. Бахтіна "зовнішнього твору", який дається реципієнту безпосередньо у своїй матеріальній даності й характеризується системністю. Синтетичні операції будуть скеровані на побудову динамічної інтерпретаційної моделі літературного твору, яка, власне, і виступає як результат, продукт літературознавчого синтезу й характеризується цілісністю. При цьому треба розуміти, що аналітичні операції містять у собі власний синтез, а синтетичні – власний аналіз.

Чітке розмежування аналітичного та синтезуючого моментів в процесі пізнання літературного твору дозволить враховувати момент суб'єктивності в діяльності літературознавця, яка виявляється за визначенням не лише суб'єктною, але й суб'єктивною. "...необхідною передумовою літературознавчого аналізу стає "входження" дослідника у свій предмет, і навпаки – "прийняття" художнього світу в свій внутрішній світ, – відзначає О.Б. Єсін. – Отже, в об'єкт літературознавчого дослідження має бути включений не лише сам художній текст, але й ті ідейно-емоційні вражен-

ня, які він у дослідника викликає. (Зрозуміло, ці враження не довільні. Вони є, насправді, ідейно-емоційним змістом самого твору, безпосередньо засвоєним й таким, що вивчається нами у формі нашого особистого емоційно-мисленнєвого досвіду" [7, с. 12–13].

Момент суб'єктивності в синтетичних операціях є необхідним, але має бути чітко усвідомленим: дану інтерпретацію здійснює саме конкретний суб'єкт в конкретний момент часу (часова локалізація виявляється важливою, оскільки той самий суб'єкт в інший або інші моменти може стати автором іншої інтерпретації, а саме зіставлення подібних різних але односуб'єктних інтерпретацій може дати багатий матеріал для міркувань щодо можливостей літературознавчого пізнання як такого). Момент суб'єктивності в аналітичних операціях теж присутній, оскільки "душевний світ вченого-літературознавця виявляється не лише в якійсь своїй частці об'єктом пізнання, але й єдиним інструментом пізнання" [7, с. 13], але в той же час має свідомо, самим прагненням літературознавця до об'єктивності наближатися до нуля, хоча, зрозуміло, що повністю виключити момент суб'єктивності неможливо.

З огляду на висловлене вище, можна зауважити наступне:

- запропоноване розрізнення аналітичної моделі художнього тексту та інтерпретаційної (синтетичної) моделі літературного твору робить шлях до об'єктивності літературознавчого пізнання методологічно більш чітким та усвідомленим;

- вживаючи поняття "модель", що опосередковує дослідницькі взаємини і з текстом як матеріальною даністю, і з твором як продуктом синтезуючої співтворчої діяльності дослідника, ми звертаємо увагу на момент суб'єктивності як в процесі аналізу, так і в процесі синтезу;

- необхідність кожного разу узгоджувати аналітичну та інтерпретаційну моделі між собою працює на максимальне усвідомлення дослідником сутності власної діяльності;

- будь-яка наукова модель завжди передбачає спрощення об'єкту пізнання, але це спрощення не означає "приховування реальності: воно уявляє собою перший крок в її розумінні" [17, с. 64]; аналітична модель художнього тексту та інтерпретаційна модель літературного твору по-різному спрощують об'єкти власного пізнання, й тим самим проявляють сутність різності цих об'єктів, які в своїй сукупності, в плані реального існування утворюють один складний феномен – феномен літературного твору.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Анализ художественного текста (эпическая проза): Хрестоматия / [сост. Н.Д. Тмарченко]. М. : РГГУ, 2004 (II). – 442 с.
 Analiz hudozhestvennogo teksta (epicheskaia proza): Hrestomatiya [Analysis of artistic text (epic prose): reader] / [cost. N.D. Tamarchenko]. M. : RGGU, 2004 (II). – 442 s.

2. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М. : Худож. лит., 1975. – С. 6–71.

Bahtin M.M. Problema soderzhaniya, materiala i formy v slovesnom hudozhestvennom tvorchestve [The problem of the content, material and forms of verbal art] // Bahtin M.M. Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniya raznykh let. M. : Hudozh. lit., 1975. – S. 6–71.

3. Гей Н.К. Наука о литературе XX в. // Теоретико-литературные итоги XX века: В 2 т. Т. 1 : Литературное произведение и художественный процесс. М. : Наука, 2003. – С. 56–57.

Gey N.K. Nauka o literature 20 v. [The science of literature of the XX century] // Teoretiko-literaturnye itogi 20 veka: V 2 t. T.

- 1 : Literaturnoe proizvedenie i hudozhestvennyy protsess. M. : Nauka, 2003. – S. 56-57.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
- Gadamer H.-G. Istina i metod: Osnovyi filosofskoy germenevtiki [The truth and the method: fundamentals of philosophical hermeneutics]. M. : Progress, 1988. – 704 s.
5. Гиршман М.М. Литературное произведение: теория и практика анализа. М. : Высш. шк., 1991. – 160 с.
- Girshman M.M. Literaturnoe proizvedenie: teoriya i praktika analiza [The literary work: the theory and the practice of the analysis]. M. : Vyssh. shk., 1991. – 160 s.
6. Гиршман М.М. Литературное произведение: Теория художественной целостности. – [2-е изд., доп.] – М. : Языки славянских культур, 2007. – 560 с.
- Girshman M.M. Literaturnoe proizvedenie: Teoriya hudozhestvennoy tselostnosti [The literary work: The theory of the artistic integrity]. – [2-e izd., dop.] – M. : Yazyiki slavyanskikh kultur, 2007. – 560 s.
7. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. М. : Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
- Esin A.B. Printsipy i priemy analiza literaturnogo proizvedeniya: Uchebnoe posobie [The principles and the methods of the analysis of literary works: the manual]. M. : Flinta, Nauka, 2000. – 248 s.
8. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. М. : Интрада, 1996. – 255 с.
- Ilin I. Poststrukturalizm. Dekonstruktivizm. Postmodernizm [Poststructuralism. Deconstructivism. Postmodernism]. M. : Intrada, 1996. – 255 s.
9. Лосев А.Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий. М. : Искусство, 1964. – 376 с.
- Losev A.F., Shestakov V.P. Istoriya estetichekikh kategoriy [The history of the categories esthetics]. M. : Iskustvo, 1964. – 376 s.
10. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Л. : Просвещение, 1972. – 272 с.
- Lotman Yu.M. Analiz poeticheskogo teksta. Struktura stiha [The analysis of the poetic text. The structure of the verse.]. L. : Prosvetshenie, 1972. – 272 s.
11. Лотман Ю.М. Тезисы к проблеме "Искусство в ряду моделирующих систем" // Лотман Ю.М. Об искусстве. СПб. : Искусство – СПб, 2000. – С. 387–399.
- Lotman Yu.M. Tezisy k probleme "Iskusstvo v ryadu modeliruyushih sistem" [Abstracts to the problem of "Art in a series of modeling systems"] // Lotman Yu.M. Ob iskusstve. SPb. : Iskustvo – SPB, 2000. – S. 387–399.
12. Мамардашвили М.К. Процессы анализа и синтеза // Мамардашвили М.К. Формы и содержание мышления. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – С. 183–212.
- Mamardashvili M.K. Protsessyi analiza i sinteza [The processes of analysis and synthesis] // Mamardashvili M.K. Formyi i sodержanie myshleniya. SPb. : Azbuka, Azbuka-Attikus, 2011. – S. 183–212.
13. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / [пер. с фр. и вступ. ст. И. Вдовиной]. М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – 624 с.
- Rikyor P. Konflikt interpretatsiy. Ocherki o germenevtike [The conflict of the interpretations. Essays about hermeneutics] / [per. s fr. i vstup. st. I. Vdovinoi]. M. : KANON-press-Ts; Kuchkovo pole, 2002. – 624 s.
14. Розанов В.В. Сочинения: О понимании: Опыт исследования природы, границ и внутреннего строения науки как цельного знания. М. : Танаис, 1996. – XXV, 808 [2] с.
- Rozanov V.V. Sochineniya: O ponimani: Opyit issledovaniya prirody, granits i vnutrennego stroeniya nauki kak tsel'nogo znaniya [The composition: On the understanding: the Experience of the study of nature, boundaries and internal structure of science as a whole knowledge]. M. : Tanais, 1996. – XXV, 808 [2] s.
15. Тюпа В.И. Анализ художественного текста. М. : Академия, 2006. – 336 с.
- Tyupa V.I. Analiz hudozhestvennogo teksta. M. : Akademiya, 2006. – 336 s.
16. Успенский Б.А. Поэтика композиции (Структура художественного текста и типология композиционной формы) // Успенский Б. А. Семиотика искусства. М. : Школа "Языки русской культуры", июль 1995. – С. 9–220.
- Uspenskiy B.A. Poetika kompozitsii (Struktura hudozhestvennogo teksta i tipologiya kompozitsionnoy formy) [The poetics of the composition (The structure of a literary text and typology of compositional forms)] // Uspenskiy B. A. Semiotika iskusstva. M. : Shkola "Yazyiki russkoy kultury", iyul 1995. – S. 9–220.
17. Эко У. Открытое произведение; [перев. с итал. А. П. Шурбелева]. СПб. : Симпозиум, 2006. – 412 с.
- Eko U. Otkryitoe proizvedenie [The open work]; [per. s ital. A. P. Shurbeleva]. SPb. : Simpozium, 2006. – 412 s.
18. Ярхо Б.И. Методология точного литературоведения: Избранные труды по теории литературы. М. : Языки слав. культуры, 2006. – XXXIII, 927 с.
- Yarho B.I. Metodologiya tochnogo literaturovedeniya: Izbrannyie trudy po teorii literatury [The methodology exact literature: Selected works on the theory of literature]. M. : Yazyiki slav. kultury, 2006. – XXXIII, 927 s.

Astrachan N.I. Analysis and synthesis in the literary process of cognition

Abstract. The article is devoted to the correlation analysis and synthesis in the literary process of cognition. The features of this correlation are discussed in the context of a variety of theoretical concepts, essential in the deployment plan literary discourse of the twentieth century. Features, backed by scientific modeling method, divide analytical and synthetic transactions aimed at cognition of literary works, with the help of the concepts of "analytical model of artistic text" and "interpretative model of literary works".

Keywords: analysis of artistic text, interpretation of a literary work, modeling

Астрахан Н.И. Анализ и синтез в процессе литературоведческого познания

Аннотация. Статья посвящена соотношению анализа и синтеза в процессе литературоведческого познания. Особенности этого соотношения рассматриваются в контексте различных теоретических концепций, существенных в плане развертывания литературоведческого дискурса XX ст. Предлагается, опираясь на возможности общенаучного метода моделирования, разделить аналитические и синтетические операции, направленные на познание литературного произведения, с помощью понятий "аналитическая модель художественного текста" и "интерпретационная модель литературного произведения".

Ключевые слова: анализ художественного текста, интерпретация литературного произведения, моделирование